

УДК-31.316.37.013.78

Комерціалізація освіти: світовий досвід і український контекст

О.А.ХОМЕРІКІ

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru

Авторське резюме

Світова популярність та ефективність американської системи вищої освіти спонукає інші країни використовувати її запозичені елементи у національних системах освіти. Питання інтеграції в рамках однієї реформи чи в межах однієї національної системи освіти вирішити неможливо, оскільки це супроводжується необхідністю подолання цілої низки супутніх концептуальних проблем. Одна з основних концептуальних проблем вітчизняної освіти – це її комерціалізація. Зразком же освіти де комерціалізація – постала як механізмом так і результатом реформування є освіта американська. В американському суспільстві побутують два підходи до питання здобуття вищої освіти. Перший, так званий «джефферсонівський», передбачає рівність доступу до вищої освіти, але за умови пред'явлення високих вимог до якостей (здібностей) людини. Другий, так званий «джексонівський», також визнає рівність доступу до вищої освіти, але при цьому вважається, що вступ до університетів має бути вільним для усіх, хто має середню освіту, незалежно від здібностей. Попри беззаперечну ефективність, вражаючи досягнення в науці, структурне розмаїття та будову на демократичних принципах системи вищої освіти, кілька останніх десятиліть в американському суспільстві не вичуває її критика, оскільки університети та коледжі лише опосередковано виконують функцію служіння суспільству.

Ключові слова: вища освіта, комерціалізація, соціальний інститут, динаміка.

Commercialization of education: world experience and ukrainian context

O.A. KHOMERIKI

National aviation university, Kyiv, Ukraine, E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru

Abstract

The world popularity and effectiveness of the American system of higher education encourages other countries to use its borrowed elements in the national education systems. The issues of integration within a single reform, within a single national education system cannot be solved because it is accompanied by the need to overcome a number of related conceptual problems. One of the major conceptual problems of national education is its commercialization. The example of education is where commercialization is the mechanism and the result of the reform American education. In American society there are two approaches to the issue of obtaining higher education. First, the so-called "Jeffersonville", provides for equality of access to higher education, but subject to the production of high demands for qualities (abilities). Second, the so-called "Jacksonville", also recognized the equality of access to higher education, but it is believed that the University should be free for everyone who has completed secondary education, regardless of ability. Despite the undeniable efficiency, impressive achievements in science, structural diversity and structure on democratic principles of the higher education system, the last few decades in American society does not cease its criticism, because universities and colleges are only indirectly fulfill the function of serving society.

Key words: higher education, commercialization, social institute, dynamics.

Постановка проблеми. Реформування освіти неможливе без поєднання традицій національних систем освіти та цілей, які визначені Болонським процесом, а також без обрання найбільш оптимального шляху інтеграції структур вищої освіти – еволюційного або революційного. Питання інтеграції в рамках однієї реформи чи в межах однієї національної системи освіти вирішити неможливо, оскільки це супроводжується необхідністю подолання цілої низки супутніх концептуальних проблем. Одна з основних концептуальних проблем вітчизняної освіти – це її комерціалізація. Зразком же освіти декомерціалізація – постала як механізмом, так і результатом реформування є освіта американська. Світова популярність та ефективність американської системи вищої освіти спонукає інші країни використовувати її запозичені елементи у національних систе-

мах освіти. Посилаючись на позицію фахівців з економіки вищої освіти, М. Троу у своїй роботі «Вища освіта у США: минуле, сьогодення, майбутнє» стверджує, що такі запозичення малоефективні, адже «лише частина освітньої системи США знаходиться в ній самій, а іншу її частину треба шукати в американській культурі» [1, с. 64-65]. Виходячи з того, що система вищої освіти є продуктом середовища, де свою важливу роль відіграють і економіка, і політичні процеси, і культура, найбільш прийнятним шляхом розвитку національної системи вищої освіти є еволюційний шлях, який дозволяє найповніше адаптувати до особливостей конкретного середовища процеси виховання, навчання та дослідницької діяльності. Отже, механічне перенесення до інших соціокультурних умов елементів американської системи вищої освіти не зможе дати позитивних

© О.А.Хомерікі, 2015

результатів, адже для успішного застосування таких елементів необхідно буде або відповідно змінити середовище, або вдатися до змін освітньої системи, щоб пристосувати її до конкретного середовища. Численними дослідниками справедливо підмічено, що глобалізація викликає тенденції до «американізації» освіти, а у всесвітньовідомих центрах вищої освіти відбувається процес, що не вписується у рамки традиційного партнерства з національними державами, а саме – утвердження так званої «пост-національної системи освіти». Водночас системи національної вищої стають нежиттєздатними [2, с. 267-294]. Що ж таке комерціалізація по-американськи? Наскільки вона є адекватною українським реаліям? Для початку спробуємо відповісти на перше запитання.

Аналіз досліджень і публікацій. Американською освітою, її проблемами, а зокрема темою комерціалізації, займалися: П. Скотт, Н. Смелзер, Р. Коллінз, М. Троу, Дж. Кубер і Р. Харпер, М. Кохен і Дж. Марш, М. Друкер, І. Налетова, С. Калашникова, І. Поступна, П. Кряжев, С. Ківік та інші.

Мета дослідження – проаналізувати комерціалізацію освіти за зразком американської моделі освіти.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта зайняла провідне місце в експорті розвинених країн. Так, на першій позиції серед статей експорту США знаходиться експорт вищої освіти, а навчання іноземних студентів лише на початку 2000 років принесло країні дохід у 4% від доходу усіх експортних статей, причому розмір цього доходу у грошовому вираженні сягав 14 мільярдів доларів. Схожа ситуація склалася у Великобританії, де дохід від експорту вищої освіти також становив 4% від доходу усіх експортних статей. Частка іноземних студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах Великобританії на початку 2000 років, становила 16% від загальної кількості і надалі щороку зростала. Експорт вищої освіти в Австралії займає п'яту позицію серед експортних статей країни. Лише на початку 2000 років в Австралії налічувалося 150 тисяч іноземних студентів, що принесло дохід у 3,2 мільярда доларів та становило 9% від усього бюджету Вікторіанських університетів. У цілому в світі доходи від експорту вищої освіти на початку 2000 років сягали 30 мільярдів доларів. Якщо тенденція до зростання експорту освіти збережеться, то кількість міжнародних студентів до 2025 року наблизиться до 4,9 мільйона. Значною мірою таке зростання забезпечується дією Генеральної угоди з торгівлі послугами (GATS), яка вступила в силу у 1995 році.

Ще у 1990 роках цілим рядом дослідників освіти з США, Австралії та Великобританії головним чинником, який впливає на зміни у вищій освіті була названа глобалізація, зокрема економічна глобалізація [1; 3-7]. Глобалізація

зумовила потребу в такій освіті та професійній підготовці, яка б забезпечила задоволення потреб економіки у кваліфікованих працівниках в умовах постійного перерозподілу робочих ресурсів та технологічних змін. Водночас держави, маючи на меті адаптацію членів суспільства до ринкових відносин, почали використовувати вищі навчальні заклади як економічні інструменти.

Ефективність американських вищих навчальних закладів приватної форми власності не в останню чергу зберігається завдяки системі грантів, які регулярно надходять від європейських університетів, у тому числі німецьких, хоча майже усі університети в цій країні є державними. У цьому зв'язку Т. Ельвайн зазначив: «Німецькі вищі школи, принаймні університети, завжди були державними навчальними закладами. Вимога автономії від держави – це певні ілюзорні ідеали. Адже університет саме як державна установа отримує більшу свободу, незалежність від приватного капіталу. Адже це складне підприємство, яке не можна кинути напризволяще. Саме тому оновлення університету має ґрунтуватися на нових громадських тенденціях» [3, с. 259-260].

Як указує І. Налетова, оцінюючи потенціал та перспективи приватної форми вищої освіти, слід мати на увазі, що її інституалізація може проявлятися як у модернізаційній, так і в демодернізаційній площині, а ефективність американської системи вищої освіти у першу чергу зумовлюється модернізацією цілого суспільства [7, с. 59-60].

На думку Н. Смелзера, який, у свою чергу, посилається на роботи Р. Вільямса, слід робити акцент на таких цінностях, як прогрес, наполеглива активна праця, корисність та ефективність, особистий успіх, поважне ставлення до науки. [6, с. 63-64]. Попри те, що наведений перелік безпосередньо не включає в себе освіту, він містять такі цінності, які цілком корелюються саме з освітою. Зазвичай, американці вважають освіту запорукою та основою життєвого успіху [6, с. 458]. На думку американців, освіта здатна забезпечити вирішення будь-яких проблем, незалежно від того, чи йдеться про питання війни і миру, чи про відносини праці і капіталу, чи про расові відносини та антисемітизм, або про злочинність [6, с. 233-235]. Характеризуючи американське суспільство, П. Скотт дає йому визначення, як суспільству креденціалізму, маючи на увазі суспільство, в якому оцінка індивіда залежить від його рівня освіти та відповідного соціального статусу [5, с. 667]. В американському суспільстві побутують два підходи до питання здобуття вищої освіти. Перший, так званий «джефферсонівський», передбачає рівність доступу до вищої освіти, але за умови пред'явлення високих вимог до якостей (здібностей) людини. Другий, так званий «джексонівський», також визнає рівність до-

ступу до вищої освіти, але при цьому вважається, що вступ до університетів має бути вільним для всіх, хто має середню освіту, незалежно від здібностей [5, с. 251-252]. Захищаючи «джек-сонівський» підхід до вищої освіти від численних критиків, М. Троу заперечує їм: «Якщо європейський девіз вищої освіти звучить так: «Нічого крім кращого», то в Америці – «Дещо краще, ніж нічого» [1, с. 524]. На думку І. Налегової, в суспільстві масової демократії, яке є результатом тривалого еволюційного розвитку американської культури, такий принцип створює можливість для отримання освіти максимальною кількістю членів суспільства, однак в американській системі вищої освіти він співіснує з іншим принципом – принципом елітарності, дослівно: «Формування еліти залежить не від того, чи надійде людина в коледж чи ні, а від того, в який коледж вона надійде» [7, с. 557].

Загалом американська модель університетської освіти є освітньою програмою гуманітарної спрямованості, яка покликана надати студентам знання у галузі природничих, гуманітарних та соціальних наук, ознайомити їх з точкою зору провідних вчених, навчити студентів критичному та незалежному способу мислення, розвинути у них здатність засвоювати інформацію та сформулювати потребу в самоосвіті. Крім зазначеного вище підходу, американські університети практикують основні моделі, властиві для європейських систем освіти, а саме – професійну, дослідницьку та тьюторську. Система освіти першої ступені підготовки (коледжі) організована за зразком британської моделі, друга ступінь (університети) значною мірою запозичила елементи французького професіоналізму, а докторантура ставить наголос на дослідженнях, що більш характерні для німецької вищої школи.

Дослідники Дж. Кубер і Р. Харпер у своїй роботі «Проблеми американського суспільства: конфлікт цінностей» визначили приблизний перелік американських цінностей. На їхню думку це свобода, демократія, сприйнятливість, наука, моногамний шлюб, монотеїзм, освіта. Отже, американська культура, за твердженням цих авторів, визнає особливість та цінність освіти. Інший дослідник, соціолог Дж. Колман, до американських цінностей відносить свободу особистості, демократію, рівність, громадську активність, релігійність, матеріальне благополуччя та процвітання, практичність, пуританство, схильність до конформізму, місцеве самоврядування та інші [7, с. 204-206].

Поєднання зазначених вище традиційних для американської культури цінностей пояснюються особливостями її витоків та розвитку. Американська культура на самому початку свого формування являла собою суміш європейських культур, привнесених у

XVI-XVIII ст. емігрантами, але вже у XIX сторіччі вона набула самостійної цінності, не в останню чергу завдяки вищій освіті. Лише протягом двох сторіч, що є порівняно невеликим проміжком часу, американська система вищої освіти змогла об'єднати представників різних культур та етнічних груп на основі єдиної системи цінностей.

Глобалізація ринку освітніх послуг і зміни менеджменту в університетах спричиняють інституційні зміни в американській системі вищої освіти. За доволі давньої традицією кураторство в американських державних університетах здійснюється правліннями, до яких входять політичні та економічні лідери і законодавці, а приватні університети контролюються політичними радами. Вже наприкінці XIX сторіччя така модель управління згадувалась Т. Вебленом у назві його роботи «Вища освіта в Америці: нотатки про те, як ділові люди контролюють університети». Таким чином, професорсько-викладацький склад не бере участі у контролі за діяльністю університетів, а здійснюється він переважно непрофесіоналами [8, с. 47]. Проблема управління вищими навчальними закладами в умовах глобалізації набуває гостроти. Багато дослідників пропонують своє бачення щодо того, хто саме повинен здійснювати управління американськими університетами [5; 6]. Різниця у поглядах на це питання викликана ставленням до поточних суспільно-економічних процесів. Прикладом може служити позиція Р. Коллінза щодо проблеми управління коледжем, які пропонували взагалі відмовитись від управління університетами та ввести «організовану анархію», після чого університети перетворилися б в унікальний соціальний об'єкт [9].

Останнім часом під впливом глобалізації в американських університетах сформувався «академічний капіталізм», який стимулює виникнення нових структур та ініціатив взаємно існуючих, змінює або нівелює актуальність певних видів діяльності, призводить до змін у сферах оплати праці професорсько-викладацького складу та окремих аспектів академічної кар'єри тощо [5, с. 55]. Розглядаючи державне управління американською системою вищої освіти, дослідниця С. Калашникова зазначає, що адміністративна модель управління вищою освітою централізованого типу практикується приблизно у половині штатів США, а в решті штатів – модель децентралізованого типу. При цьому встановлено, що централізована модель управління вищою освітою («Система університету штату», або «Університетська система») передбачає наявність єдиного органу управління, який керує системою вищої освіти на рівні всього штату, а в освітніх закладах відсутній власний орган управління, такий як Рада опікунів. На відміну від централізованої, децентралізована модель управління вищою освітою

на рівні штату, передбачає наявність в освітніх закладах власного керівного органу – Ради опікунів, який здійснює безпосереднє управління. Крім зазначеного, така модель передбачає й існування державного органу управління на рівні штату, який покликаний координувати освітню діяльність, проте не уповноважений втручатися у внутрішні питання управління навчальними закладами. Ще однією відмінністю децентралізованої моделі управління є поділ керівних органів навчальних закладів на два типи: перший, коли орган управління виконує регулюючо-координуючу функцію, та другий, коли повноваження органу управління обмежуються консультативно-координуючою функцією.

Залежно від указаних вище типів, вибудовуються й права та повноваження відповідних органів управління освітою штату: перший по суті є перехідним від децентралізованої до централізованої моделі, другий створюється в умовах високої ступені децентралізації. Однак вказані моделі управління вищою освітою на рівні штату будуються на громадсько-державних закладах, незалежно від їхніх типів.

На відміну від американської для європейських систем вищої освіти характерні тенденції до міжнародного співробітництва, інтернаціоналізації освіти та прагнення до створення єдиного європейського освітнього простору. Однак для американської та подібних до неї систем вищої освіти визначальними є не культурні фактори, а економічні. Першочергове значення для них має процес становлення глобального ринку освітніх послуг, а сама вища освіта сприймається, передусім, як одна з експортних галузей економіки. Такі відмінності зумовлені культурними та національними особливостями розвитку американської та європейської систем вищої освіти. Так, перші європейські університети виникли в середньовіччі, коли формування національних держав ще не завершилося, а отже, університети ще не могли відігравати

роль державних інститутів. Водночас вільний обмін науковими знаннями, викладачами та студентами між університетами носив інтернаціональний характер, що сприяло виникненню національних культур та європейської культурної традиції. На відміну від Європи, в Америці та Австралії система вищої освіти створювалася в часи розвитку вже існуючих національних держав, а отже, вищі навчальні заклади, які виникли у цих країнах переважно в період культури модерну, є продуктом нації і держави. Вільне переміщення викладачів та студентів у європейській вищій освіті практикувалося до XX сторіччя включно, тому сучасні міжнародні програми обміну сприймаються в Європі лише як повернення до традиційної інтернаціоналізації освіти. Натомість в американській освіті такі традиції відсутні, тому тенденції до інтернаціоналізації американської та подібних до неї систем вищої освіти сформувалися лише під впливом глобалізації та залежать від неї.

Висновки. Домінування на глобальному рівні ринкового менталітету та послаблення ролі держави у формуванні освітньої політики, призводить до уповільнення процесу гуманізації вищої освіти та збереження у ній соціальної нерівності. На сучасному етапі політика у сфері освіти все більше залежить від інтересів міжнародних бізнесових структур, а інтереси суспільства і держави перестають бути головним чинником, який впливає на неї, що спричиняє орієнтацію освіти на задоволення, у першу чергу, потреб, сформованих глобальним капіталізмом, приватним бізнесом та бізнес-інвесторами. Функціонування університетів у таких умовах вимагає посилення їхньої конкурентоспроможності, а отже, університетські дослідження все більше концентруються навколо тем, які цікавлять приватний бізнес та промисловість, що в результаті забезпечує отримання університетами доходів для своєї діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Трой М. Социология образования [Текст] / М. Трой. // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс, 1972. – С. 58-77.
2. Кашлачева Т.С. Интеграция европейского и российского высшего образования: институциональный аспект [Текст]: автореферат дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.04 / Т.С. Кашлачева. – СПб., 2007. – 19 с.
3. Эльвайн Т. Федерализм і самоврядування: єдність назовні, багатоманітність усередині, успіх німецької історії // Deutschland – 1996. – № 2. – ИК. – С. 44-49.
4. Деруэ Ж.-Л. Социология образования: в поисках общества [Текст] / Ж.-Л. Деруэ // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. 2. – С. 112-122.
5. Скотт П. Глобализация и университет [Текст] / П. Скотт // Alma Mater. – 2000. – № 4. – С. 3-8.
6. Смелзер Н. Социология [Текст] / Н. Смелзер; [пер. с англ.]. – М.: Олимп, 1994. – 668 с.
7. Налетова И.В. Социология образования [Текст] / И.В. Налетова. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002. – 154 с.
8. Веблен Т. Вища освіта в Америці: нотатки про те, як ділові люди контролюють університети [Текст] / Т. Веблен; [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1984. – 209 с.
9. Collins R. Functional and Conflict Theories of Educational Stratification / R. Collins // Discourse and Reproduction: Essays in Honor of Basil Bernstein. – N.Y., 1998. – 78 p.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2015

REFERENCES:

1. *Trou M.* Sotsiologiya obrazovaniya (Sociology of Education). Moscow, 1972, pp.58 – 77.
2. *Kashlacheva T.S.* Integratsiya evropeyskogo i rossiyskogo vyisshego obrazovaniya: institutsionalnyiy aspekt (The integration of European and Russian higher education: the institutional aspect). SPb, 2007, p.19.
3. *Elvayn T.* Federalizm i samovyaduvannya: Ednist nazovni, bagatomanitnist useredini, uspih nimetskoi istoriyi (Federalism and Self-unity outside, inside diversity, the success of German history). Deutshland,1996. no 2, pp. 44 - 49.
4. *Derue Zh.L.* Sotsiologiya obrazovaniya: v poiskah obschestva (Sociology of Education: Searching for the company). Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii,1999. no 2, pp.112 – 122.
5. *Skott P.* Globalizatsiya i universitet (Globalization and the University), 2000. no 4, pp. 3 – 8.
6. *Smelzer N.* Sotsiologiya (Sociology). Moscow, 1994. p. 668.
7. *Naletova I.V.* Sotsiologiya obrazovaniya (Sociology of Education). Tambov, 2002, p. 154
8. *Veblen T.* Vischa osvita v Ameritsi: notatki pro te, yak dilovi lyudi kontrolyuyut universiteti (Vishcha Osvita in Ameritsi: notatki about those, yak people dilovi kontrolyuyut universiteti). Moscow, 1984. p.209.
9. *Collins R.* Functional and Conflict Theories of Educational Stratification: Essays in Honor of Basil Bernstein. N.Y., 1998. p.78.

Хомерікі Олена Андріївна – доктор соціологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, м. Київ, пр. Комарова, 1
E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru

Khomeriki Olena Andriyivna – doctor of social sciences, associate professor
National aviation university
Address: 1, Komarov Av., Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru